

טעמא דאורייתא

גליון שבועי מבית אליה תמימה

פרשת שופטים - גליון 54

טעם עדים זוממים

מבואר בפרשה (י"ט י"ט) הדין של עדים זוממים שעושים להם כאשר זממו לעשות, ונראה לעמוד בזה על כמה נקודות, תחילה יש לשאול מה הטעם שמאמינים לעדים האחרונים שמעידים כנגד הראשונים ולא מאמינים לראשונים, והרי כשם שאנו אומרים שהראשונים העידו שקר כך יש לומר שהאחרונים מעידים שקר. והביאור כתב הטור (ח"מ סי' ל"ח) כי מכיון שהעדים האחרונים אינם מעידים על העדות אלא על העדים הרי כלפי העדות הזאת העדים הם בעלי דברים והם הנאשמים ולכן אינם נאמנים.

והר"ן (בדרשות דרוש אחד עשר) כתב הטעם כי העדים השניים יראים לשקר כי יודעים הם ששני העדים הראשונים יודעים ששקר הם דוברים והם יחפשו עדים להזימם, אבל העדים הראשונים דיברו נגד אדם אחד ולכן פחות חששו לשקר, (ואף אם העדים הראשונים העידו נגד שני שותפים נאמנים השניים לומר ששקר הם דוברים והטעם שאחר שקבעה התורה את דיניה לא חילקה תורה בכל פרט ופרט).

ונראה טעם נוסף כי העדים האחרונים הרי הם מעידים כנגד עדות שנתקבלה בבית דין ולכן יש בהם חזקה גדולה יותר שהם דוברים אמת כי בוודאי לא יעזו שנים פניהם לשקר ולומר על דבר שנתקבל בבית דין שהוא דבר שקר, אבל העדים הראשונים לא העידו נגד דבר שנתקבל בבית דין ולכן האחרונים עדיפים.

והנה על הסבר זה יש להקשות דמטעם זה לא ב' כיתי עדים ראוי להאמין לעדים שהגיעו מאוחר כי הם מעידים פניהם נגד עדות שנתקבלה בבית דין, והביאור כי העדים האחרונים פעמים לא ידעו ממצאות העדים הראשונים ולכן קבעה תורה שלא יהיו נאמנים אבל העדים המזימים בהכרח יודעים ממצאות העדים הראשונים ולכן הם נאמנים.

ורבותינו דרשו (במכות ה' ב') כאשר זמם ולא כאשר עשה, והטעם בזה כתבו הראשונים (מאירי מכות ג' א' וברבי"א עה"ת) כי בכל מקום מיתת בית דין מכפרת העוון, ולכן כאשר זמם ולא כאשר עשה כי אם עשו כבר עוונם גדול מנשוא ואין המיתה מכפרת להם עד שירצו את עוונם בעונש הגיהנום.

ורבינו בחיי והאברבנאל כתבו הטעם כי סמך הכתוב על זכותם של הסנהדרין ששורה עליהם שכונה, ובוודאי לא היו פוסקים הדין אם אין האמת כמו שפסקו, ולכן כאשר הרגו כבר אין נהרגים כי אם סיבב הקדוש ברוך הוא שפסקו דינו למות בוודאי היה ראוי לכך מתחילה מצד עוון אחר שיש בו, ורק אם לא הרגו אזי נהרגים כי אז התברר שזה האדם חף מפשע ולחיים רצו לשפוך את דמו.

טעם נוסף כתב האברבנאל שאם הרגו יש לחוס על כבוד בית דין מפני טובת הציבור, שאם ימיתו העדים יתפרסם הדבר שהדינים טעו והרגו אדם חף מפשע ויצא קלקול גדול מחלול שם הבית דין. ובמושב זקנים כתבו הטעם כי אם היו נהרגים לא היו עדים מתרצים להעיד על רוצח שהרג את הנפש כי היו אומרים בליבם אם נעיד ויהרג הנידון יבואו קרובי הנידון ההרוג שליבם חם מחמת הריגת קרובם וישכרו עדי שקר ויעידו עלינו שהיינו עמהם באותו יום ובאותה שעה ובית דין יהרגו אותנו כדן עדים זוממים, אבל עכשיו שאמרה תורה הרגו אינם נהרגים לא יחששו, ושמא תאמרו והרי אם לא נהרג נהרגים אם יוזמו וגם כאן לא יבואו להעיד, התשובה, כי כיון שלא הרגו אין ליבם של קרובי הנידון חם ולא ישכרו עדי שקר.

ויש לשאול למה הרגו אינם נהרגים והרי התורה אמרה (דברים י"ז ז') 'יד העדים תהיה בו בראשונה להמיתו ויד כל אדם באחרונה', ואם כן אף על פי שמצד הזמה פטורים יתחייבו מיתה מטעם רציחה, התשובה כי אין לחייבם מצד רציחה שהרי לא היה שם התראה, ואף על פי שעדים זוממים אינם צריכים התראה, הרי זה מהסברא כיון שגם הם רצו להרוג בלא התראה אבל להרוג אותם בתורת רוצחים צריכים התראה.

ויש לשאול למה יגרע דינם של עדים זוממים מדינו של הורג נפש במזיד, שההורג נפש במזיד נדון למיתה ומיתתו מכפרת עליו ואלו עדים זוממים שחטאו במחשבה בלבד לא מתכפרים, והביאור בזה כתב בילקוט מעם לועז כי הרוצח ההורג נפש מתוך קנאה ושנאה עושה הדבר מיד, ולאחר שעשה שוב אינו יכול להשיב הדבר כפי שהיה ולהחזיר הנרצח לחיים, אבל עדים זוממים הרי יש להם שהות לחזור בהם כי דיני נפשות אינם נגמרים ביום אחד, אלא נושאים ונותנים וגם טעונים הלנת דין והם לא נתחרטו בהם ולכן עונשם גדול בעונש גהנום שהוא בידי שמים.

בפתח הגליון

ר"ש אזיל לשיטתו בטעם שריפת עיר הנדחת
(המשך לפתח הגליון - פרשת דאה)

בגליון פרשת ראה ביארנו דבדברי ר' שמעון טמונה דרכו ושיטתו בטעמא דקרא דשריפת עיר הנדחת, דאיתא בסנהדרין ק"א ב', כליל לה' אלהיך אמר רבי שמעון אמר הקב"ה אם אתם עושין דין בעיר הנדחת מעלה אני עליכם כאילו אתם מעלים עולה כליל לפני. ונתבאר שם עומק הדברים דיסוד חורבן העיר אין יסודו באיבוד השם גרידא, אלא דיש בזה תיקון לכבוד השם המחולל.

ובזה, נבוא לבאר באופ"א ענין התיקון, ויתבאר בזה בעז"ה דר"ש אזיל לשיטתו בכמה דוכתי. וקודם לזה נביא כמה מדברי ר' שמעון בן יוחאי בפרשת עיר הנדחת, וכדלהלן.

א איתא בסנהדרין ק"ב א' אמר ר"ש מפני מה אמרה תורה נכסי צדיקים שבתוכה יאבדו מי גרם להם שידורו בתוכה ממונם לפיכך ממונם אבד. וכתב שם רש"י בכל דוכתי דרש ר"ש טעמא דקרא. והיינו דטעם זה שנתן ר"ש הוא כשיטתו הכללית בכל התורה, דפליג עליה ר' יהודה, ועי' בתויו"ט שכתב דטעמא דר"ש הוא אליבא דכו"ע כיון דליכא נ"מ מטעם זה. והאחרונים הרבו להביא נ"מ מטעם זה, [ונביא מש"כ בסנהדרי קטנה דאיכא נ"מ היכא דלא ידע הצדיק שיש לו ממון באותה העיר], ולפי"ז שפיר כתב רש"י דטעם זה הוא רק אליבא דר"ש.

[ומזה העירו האחרונים אהא דאייתי הרמב"ם לטעמיה דר"ש שכתב, (פ"ד מע"ז ה"ז) נכסי הצדיקים שבתוכה והם שאר יושבי העיר שלא הודחו עם רובה נשרפין בכלל שללה הואיל וישבו שם ממונן אבד. והעירו המפרשים מ"ט נתן הרמב"ם טעם כר"ש, והלא בעלמא לא ס"ל להרמב"ם כרבי שמעון.]

ב עוד מצאנו בספרי שהורגים גם הטף, וסתם ספרי ר"ש. ובתוספתא איכא פלוגתא בזה, ודעת ר' אליעזר כר"ש, אולם ר"ע שם פליג וס"ל דאין הורגים הטף. וביאר הפר"ח (פ"ד מע"ז ה"ו) דבאמת מעיקר הדין אין עונשין קטנים, ומה דס"ל לר"א ור"ש דאעפ"כ הורגים הטף הוא משום דדרשינן טעמא דקרא, ולהכי כיון דקטנים הם הסיבה לשיבת הגדולים ממילא נהרגים, וע"ז הטעם שנתן ר"ש על נכסי הצדיקים, וכנ"ל.

ואשר יראה לבאר בזה בהקדם, דהנה במתני' סנהדרין ק"א ב' אנשי עיר הנדחת אין להם חלק לעוה"ב שנאמר יצאו אנשים בני בליעל מקרבך וידחו את יושבי עירם. מיהו מבואר בגמ' דאיכא מאן דפליג וס"ל דיש להם חלק לעולם הבא, ולכאורה איכא למ"ד דהכי דעת ר"ש (עי' היטב סנהדרין ק"ב ב' בדעת שמואל אליבא דר"ש לפי פירוש המהרש"ל, אם נאמר דביש להם כפרה אין בקרבנם משום זבח רשעים תועבה, ולהדיא במל"מ פ"ג משגגות ה"ז ד"ה וראיתי (השני) לא כן), דאשי עיר הנדחת יש להם חלק לעולם הבא.

ואם כנים אנו בזה יתבאר בדרך חדשה מהו התיקון של שריפת העיר דהוא כפרה לאנשי העיר, (ויש לזה סימוכין מדברי המשנה ק"א ב' חומר ביחידים במברובים שהיחידים בסקילה לפיכך ממונם פלט והמרובין בסייף לפיכך ממונם אבד).

ולפי"ז צ"ב מדוע הורגים הקטנים, כיון דקטנים לאו בני עונשין גינהו, ובשלימא אי נימא דהטעם כהחינוך (מצוה תס"ד) שפירש ענין שריפת העיר, שאנשים רעים וחטאים כאלה שהסכימו יחד הסכמה רעה ונמאסת כזו ראוי למחות שםם ולאבד זכרם מן העולם ולא ישאר בעולם מקום זכר להם כלל ואין להם כליון חרוץ יותר מן השריפה'. לפי"ז מה שנהרגים הקטנים יתכן מאד דהוא לסיבת היותם חלק מעיר הנדחת, וכמו שמאבדים את נכסי העיר, ה"ה דמאבדים את הקטנים. והיינו דאי נימא דשריפת העיר הוא משום דאין להם זכות קיום נראה דאינו תלוי דווקא בחטא, דאפילו אם לא חטאו דין העיר שלא תתקיים יותר.

אולם ר"ש דרך אחרת עמו בזה דכיון דהם גרמו לשיבת אביהם בעיר לפיכך ענשנים, ע"ד מה שנתן טעם לנכסי הצדיקים שאובדים לפי שישבו בעיר.

ומה שנתן טעם לאבדת נכסי הצדיקים הוא גם קצת לשיטתו, דיל"פ דכיון דהצדיק לא חטא מדוע מענישים את ממונו, ולהחינוך לא בעי טעמא ולא קשה מידי דסו"ס הוא חלק מהעיר, אולם לר"ש דהוא משום תיקון מ"ט בעי תיקון, כיון שלא חטא, וע"כ דצריך לתיקון במה שישב ביניהם, ויל"פ. **המשך בעמוד ד'**

טעם עגלה ערופה

וטעם העיר הקרובה כי היא המקום אשר מוטל עליהם לדאוג לכך בהיותה הסמוכה אל החלל, עוד כתבו הראשונים כי מסתמא הרוצח יצא מזה העיר ולכן עליהם לדאוג לתיקון העניין, עוד כתב האבן עזרא כי לולי שעשו בני העיר עבירה דומה לא היה מזדמן לידם כיוצא בזה, והוא על דרך מגלגלים זכות על ידי זכאי וחובה על ידי חייב, ולכן בוודאי סיבב הקב"ה את החובה שתהא בקרוב אל החייבים.

ורבינו בחיי כתב דבר מופלא כי מנבלת גוף העגלה נעשה תולעת בדרך הטבע שהולך והורג את הרוצח באשר הוא שם, והנה זה מאצילות שר הנחל והוא מנפלאות סתרי הטבע. והר"מ הבבלי כתב גם כן כדבריו, והוסיף כי זה היה רק בכל זמן שישראל היו זכאים, וראיתי מביאים כי סופי תיבות ואתה תבער הדם הנקי הם רימ"ה רמז לתולעת היוצאת מן העגלה והורגת לרוצח.

והרמב"ם (מו"נ ח"ג פ"מ) כתב בטעם המצוה כדי לפרסם הדבר ברבים שאם משהו ידע מי הרגו שיודיע לבי"ד ויבערו הרע מישראל, והעניין כי אפילו אם אישה תדעוהו היא בו תועלת כי המלך יהרגנו ע"י אמלאתאות ועל ידי בדדמי, וטעם היות המקום נאסר בהנאה כדי שבעל המקום יעשה כל תחבולה עד אשר יודע לו ההורג כדי שלא תאסר הארץ בהנאה.

וטעם העגלה לפי דעתו כתב האברבנאל שהוא רמז לרוצח שיצא מעם ישראל שעליהם נאמר (הושע י') 'אפרים עגלה מלומדה', והטעם כי העגלה היא בהמה טהורה שעדיין יכולה לרצוח על ידי נגיחה ולכן הרוצח שיצא מעם ישראל נמשל לעגלה, וטעם העריפה כי הוא כמידה נגד מידה כי זה הרוצח ערף את ההרוג מאחוריו שכך דרך האורבים לנפש להגיע עליהם באופן שלא יבחין ולכן עורפים את העגלה שהוא רמז אל הרוצח באופן שהרגו, וטעם העריפה על המים כי המים רומז לתורה שנאמר 'הוי כל צמא לכו למים' ורמז שעל פי התורה עריפתו, עוד שהמים הוא מקור החיות של האדם והבהמה ורמז שההריגה מקטרגת על אנשי העיר כולה לבטל מקור חייהם.

ביאורים על הפרשה

והחנינוך כתב טעם כי ראוי שיהא המלך רחמן וירחם על האלמנות והיתומים ולא יכביד עליהם במיסים וינהג בכל עניינו ברחמנות ובמידות הגונות, ועם ישראל הם מטבעם רחמנים, ולכן נצטוונו שלא ליתן מלך מהגויים אשר סביבותינו או ממי שנולד כגוי כי לו אין מעלה זו. ובפשיטות יהיה הטעם כי בוודאי אינו דומה בן מלך שנולד למלך למי שהגיע מעצמו להסתופף בחצר המלך, ולכן נצטוונו שלא להושיב מלך ממי שאינו מזרע ישראל כדי להחדיר בנו את האמונה במעלת עם ישראל ובעליונותו.

רק לא ירבה לו סוסים ולא ישיב את העם מצרימה למען הרבות סוס וגו'. (י"ז ט"ו).

בפשוטו טעם המצווה כדי שלא ישיב את העם מצרימה כי מצרים הייתה בזמן שנכתבה תורה הייתה מצרים המקום שממנו באים הסוסים, ורצתה תורה להרחיק את ישראל מהמסחר עמם ולכן ציוותה שלא להרבות סוסים כדי שלא יבואו לסחור שמה.

והאחרונים כתבו טעם נוסף כי רצתה תורה שלא יבטח המלך בכוחו ויזכור כי שקר הסוס לתשועה וברוב חילו לא ימלט כי מהשי"ת לבדו הישועה ולא מזולתו, וזה כדי שיבטח בהשי"ת ויתפלל אליו שיצילנו מאוביו ושלא יבוא לסמוך על כוחו.

והיה כשבתו על כסא ממלכתו וכתב לו את משנה התורה הזאת על ספר מלפני הכהנים הלויים. (י"ז ח"ח).

טעם המצווה כמ"ש (ט"ו) 'והיתה עמו וקרא בו כל ימי חייו למען ילמד ליראה את ה' אלקי' ושיראה את ספר התורה תמיד ויזכר במה שכתוב בה, וטעם שאינו יוצא במה שכתבו לו אבותיו (כמבואר בסנהדרין כ"א ב') כי אין האדם מתחבר אלא במה שטרח בו שאז הוא חשוב בעיניו. והנה שיטת הרא"ש (בפירושו עה"ת יתרו כ' י"ד) כי המלך לא היה מחויב לכתוב לו רק את עשרת הדברות כפי איך שכתובים בספר שמות שיש בהם תרי"ג אותיות כנגד תרי"ג המצוות ושבע אותיות נוספות כנגד שבע מצוות דרבנן. וטעם הדבר יתבאר על פי מה שאמרו במדרש (במדבר דבא פ"ג ט"ז ובזוה"ק יתרו צ' ע"ב) כי כל מצוות התורה רמוזים בעשרת הדברות, ולכך די לו בזה כדי שיהא לו זכרון לתורה ומצוותיה.

ונתן לכהן הזרוע הלחיים והקייבה. (י"ח ג').

טעם המצווה כי הכהנים חלק גבוה וראוי להביא לה' חלק מועט מן הבהמה ושיערה התורה הזרוע הלחיים והקייבה. והטעם בזה ביאר האבן עזרא כי חלקים אלו הם טובים משאר הבשר וראוי ליתנם לגבוה. והרמב"ם (מו"נ ח"ג פל"ט) כתב כי מצינו בכל מקום שהקצתה תורה את ה'ראשית' לגבוה, כביכורים

מבואר בפרשה (כ"א א' – ד') המצווה של עגלה ערופה שאם ימצא חלל בארץ שימדדו את העיר הקרובה ויקחו הבית דין שבעיר עגלת בקר אשר לא עובד בה ולא משכה בעול ויורידו אותה אל נחל איתן שלא יזרע ולא יעבד וערפו שם את העגלה ויאמרו מה שמבואר בפרשה, והנה מצווה זו סתומה היא למאד מה הטעם שבה, ובזוה"ק (וירא ק"ד א') אמרו הטעם כי מלאך המוות ממונה ליטול את הנשמות מן הגופים, ויש למלאך המוות שמחה והנאה כשהוא משמיד ומכלה הגוף, ועניין השמחה כי מלאך המוות שורשו בספירות דטומאה והוא חפץ בהשמדה וכליון. וכשמלאך המוות רואה שהרגו איזה אדם בלא זמנו והקדימו אותו במלאכת ההריגה, אזי הוא כועס על שנטלו ממנו את זה ההנאה, ועולה הוא לתבוע דין אצל הקב"ה, ומתעורר על ידי זה קטרוג על עם ישראל על שיצא מתוכם רוצח שהרג את אותו האדם בלא זמנו, ולכך ציוותה התורה להוריד עגלה אחת אל נחל איתן אשר לא יעבד בו ולא יזרע, ולהקריבו כדורון למלאך המוות. ויהיה טעם העגלה לפי דבריהם כטעם עניין שיעיר לעזאזל (וכמו שנתבאר במקומו בספר אליה תמימה).

וטעם 'נחל איתן אשר לא יעבד בו ולא יזרע' ששם הוא מקום השממה וההפסד והוא חלקו של מלאך המוות בעולם הזה ושם הוא שוכן. וטעם העריפה לא נתבאר בפירושו ונראה הטעם כדי שלא תהא הבהמה ראויה לאכילת אדם, כי אם תהיה ראויה לאכילת אדם יהא זה חסרון בקביעות החלטת הבהמה לזה המלאך כי עדיין אפשר שיאכלוהו ואין זה לכבודו, גם שאין ראוי שיאכלו את הבהמה הזאת בהיותה טמאה כי היא קרוב לסטרא אחרא, וטעם העריפה מן הצואאר דוקא כי בזה אין כל כך צער לבהמה כי כשמגיע הוא לסימנים יוצאת נפשה בקל וזה טוב יותר מנחירת הבהמה ממקום אחר, עוד אפשר בטעם העריפה כי זה דרך כליון והשמדה כפי שמלאך המוות חפץ, ויש לו יותר הנאה כשהקרוב נעשה כדרכו.

שופטים וגו' ושפטו את העם משפט צדק. (ט"ז י"ח).

משפט צדק היינו משפט צודק, והכוונה שאין מספיק משפט הנאמנות לבדו אלא צריך שיהא המשפט צודק והוגן, ודוגמא לדבר הוא דין 'מגו' והטעם בזה יש אומרים משום 'כח הטענה' שמתוך שהיה בידו לקבל הממון אם היה טוען טענה פלוגנית לכן אף על פי שטוען כעת טענה אחרת אין מוציאים הממון מידו.

והנה דבר זה אין לו הסבר על פי פשוטו כי מה הטעם שמחמת זה יקבל הממון והלא למעשה לא טען זאת ומדוע יקבל הממון, ושמעתי בזה ביאור נפלא ממו"ד הגר"ר פנן שליט"א כי אם אכן בטענה שטוען כעת מדבר אמת אי אפשר שלא יקבל הממון, שאי אפשר שאם היה טוען טענה שקרית היה מקבל את הממון וכעת שטען את טענתו האמיתית יוציאו הממון מידו, והטעם בזה הוא כנ"ל שאף על פי שמכללי הנאמנות אין סיבה שלא להוציא מידו מכל מקום זהו המשפט הצודק שכיון שהיה בידו לקבל את הממון אם היה משקר לכן אף כעת שאולי דיבר אמת לא יגרע כוחו ולא נוציא הממון מתחת ידו.

לא תטע לך אשרה כל עץ אצל מזבח ה' אלוקיך אשר תעשה לך. (ט"ז כ"א).

טעם המצווה בפשוטו כי כן היה דרך עובדי עבודה זרה לעשות אצל פסיליהם ונצטוונו להרחיק מכל מנהגייהם המאוסים. אכן טעם נוסף כתב מהר"י קארו (בפירושו עה"ת) שהוא כדי שלא יאמרו הבאים לבית המקדש 'אילו לא באנו לכאן אלא בשביל להנות מאילן זה דיינו', ולכך הרחיקה התורה עשיית אילן אצל מזבח ה'.

לא תסור מן הדבר אשר יגידו אליך ימין ושמאל. (י"ז י"א).

מבואר כאן האיסור לסור מן הדבר שיוורו הבית הדין הגדול, אכן טעמא דמילתא צריך ביאור כי אם אכן זה האיש סבור שהבית דין טעו אם כן מדוע נאסר עליו לנהוג כמו מה שסבור בליבו, וכתב הרמב"ן (עה"ת) הטעם כי ראוי לאיש הישראלי לדעת שהשי"ת לא יעזוב את חסידי השופטים בבית הדין הגדול שבמקדש ובודאי יוציאו את הפסק לאשורו ולכן אין לו לאיש הישראלי לערער אחריהם.

לא תוכל לתת עליון איש נכרי אשר לא אחיך הוא. (י"ז ט"ו).

מבואר כאן בפסוק האיסור למנות איש נכרי שלא נולד בקדושה, טעם המצווה כתב הרשב"ם כי אם ישב אדם שלא הגון יכול הוא להחטיא את העם בעבודה זרה או בשאר חטאים, ובגויים יש נטייה להרע יותר מלהיטיב שלכן נבדלו כלל ישראל מהם ונבחרו להשם, ולכן נצטוונו שלא למנות מלך מהגויים או ממי שנולד כגוי כי ראוי שיהא מלך מי שיש בו הנטייה להיטיב יותר כאדם שנולד ישראלי.

לא ימצא בך וגו' מעונן ומנחש. (י"ח י').

הנה בפשיטות כל עניין הניחושים אינו נכון כל עיקר, ולפי זה יהיה טעם המצוה כדי להרחיק מן האמונות הטפלות, והעניין בזה כי חותמו של הקב"ה אמת, ולכך אין השי"ת חפץ שיאמינו העולם לדברי הבאי ושקר.

אמנם יתכן כי באמת כל דבר בבריאה מחושבן ולכל דבר יש סיבה, ופעמים שיהיה הסיבה לפגיעת האיש בחטול שחור מפני שסימן רע הוא לו, אלא שהשי"ת לא חפץ שיעמיקו בזה בני אדם משני סיבות, הא' כי האדם צריך לדעת שלא יצליח להתחמק מגזירת שמים ואם נגזר עליו כשלוף בהכרח שיגיע אליו, ולא יועיל לו להתחמק מן הגזירה. והב' כי בהיות האדם הולך אחר הניחושים יחשוב כאילו הניחוש הוא הסיבה למה שהתרחש עמו אח"כ, ויבוא לשכוח כי הכל מאיתו יתברך וכי הוא הסיבה היחידית.

לא ימצא בך וגו' וחבר חבר. (י"ח י' – י"א).

פירשו רבותינו שמצדף חיות למקום אחד בשביל שלא יזיקו על ידי שמות והשבעות.

ונראה הטעם מפני שצער הוא לחיות להיות במקום אחד, והמשתדל בדרך פעולה זו שהיא גורמת צער לחיות הרי הוא מסיר את האמונה בבורא יתברך שיכול לשמור אותו בלא לגרום צער לחיות.

עוד אפשר, כי יסוד האיסור בזה אינו מצד צירוף החיות אלא בגלל השתמשותו בהשבעות שדים וכיוצ"ב, וטעם שנקטו 'חבר חבר' דוקא אינו אלא דוגמא בעלמא, כי היה דרכם להשתמש בזה בהשבעות. (וכן משמע לשון החינוך מצוה תקי"ב ואפשר שזהו כוונת הרמב"ם בהלכות ע"ו פ"א ה"י עיי"ש).

לא ימצא בך וגו' ושאל אוב וידעוני ודרש אל המתים. (י"ח י' – י"א).

טעם המצוה כי ההולך אחר האוב והידעוני או אחר המתים הרי הוא מסיר האמונה מליבו, כי אם היה חזק באמונה שכל מאי דעביד רחמנא לטב עביד לא היה להוט אחר ידיעת מה שיהיה בהיותו יודע שכל מה שיהיה לטובה הוא בודאי.

לא תסיג גבול רעך אשר גבלו ראשנים בנחלתך אשר תנחל בארץ אשר ה' אלקיך נתן לך לרשתה. (י"ט י"ד).

פירש"י והלא כבר נאמר לא תגזול מה ת"ל לא תסיג למד על העוקר תחום חברו שעובר בשני לאוין, יכול אף בחוצה לארץ ת"ל בנחלתך אשר תנחל וגו' אינו עובר אלא בארץ ישראל. טעם המצוה כי חלוקת הארץ נעשת על פי הגורל ואורים ותומים והמשיג גבול הרי הוא כחולק על גבוה וכאומר שאין חלוקת שמים צודקת, (ע"כ שמעתי מהרב ישעיה לשינסקי שליט"א), ולכן נראה כי אין האיסור אלא בהסגת הגבול 'אשר גבלו ראשונים' אבל היורשים שירשו קרקע מאביהם והתחלקו בה אין איסור הסגת הגבול בין גבול האחד לחברו שאין זה הגבול אשר נעשה על פי הדיבור, וכן מדויק בפסוק שנאמר 'אשר גבלו ראשונים'.

לא יקום עד אחד באיש וגו' על פי שני עדים או על פי שלשה עדים יקום דבר. (י"ט ט"ו).

טעם העניין כי באחד יש חשש שמא הוא משקר ורק בשניים יש חזקה ששנים אינם משקרים, והנה קבעה תורה הדבר בגזירת מלך שעד אחד אינו נאמן אפילו צדיק כמשה אף שבוודאי אינו משקר, והטעם כי אם תחלק בין צדיק לרשע נתת דבריך לשיעורים ולכן קבעה תורה בגזירת מלך כמלך שגזר על עמו גזירה ולא מחלק בגזירתו כך גזר הקב"ה על ישראל בגזירת מלך, ובוודאי לא משפטי התורה בטעם נכון הם. והאברבנאל כתב הטעם בהאמת שני עדים כי מאחר ורוב פעמים אדם אחד הוא עומד לדין לכך ראוי ששנים יעידו עליו שכוחם יותר, ולפי דעתו נצטרך לומר שקבעה תורה זאת בגזירת לא פלוג בדאורייתא ולכן אף כששני עדים מעידים כנגד רבים הרי הם נאמנים.

כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום. (כ"י).

טעם המצוה כי השי"ת אינו חפץ בהשמדת העולם אלא ביישוב העולם ותיקונו, ולכן ראוי לפתוח אליה בשלום. והאברבנאל כתב כי נצחון המלחמה הוא דבר מסופק וגם שפעמים ימותו במלחמה הרבה אנשים ורצתה תורה להמנע מזה. והר"מ הבבלי (בטעמי מצות) כתב הטעם כי גדול השלום ואפילו בשעת מלחמה צריך שלום, ואף על פי שעובדי עבודה זרה אינם ראויים לרחמים מכל מקום עם קדוש ראוי לו להתקרב אל החסד שלא יאמרו ישראל שוים לאומות העולם במידת האכזריות.

לא תשחית את עצה לנדוח עליו גרוזן כי ממנו תאכל וגו' כי האדם עץ השדה לבא מפניך במצור. (כ"י ט"ז).

טעם איסור זה הוא מפני שראוי לנהוג כבוד בבריאה כולה בהיותה מעשי ידי של מי שאמר והיה העולם. והרדב"ז (מצודת דוד מצוה ת"א) כתב טעם כי אמרו רבותינו (ב"ר י' א') כי אין לך כל עשב ועשב שאין לו שר מלמעלה, ויהיה הטעם כדי שלא לפגוע בכוח השר העליון הממונה עליו, וטעם שאין המצוה אלא בעץ מאכל יש לבאר כי עץ המאכל יותר חשוב והשר שלו חשוב יותר ודוקא בו הוזהרו שלא לפגוע.

שניתנים לגבוה ונטע רבעי שעולה לירושלים, ולכן גם כאן הקצתה תורה את החלקים הנקראים 'ראשית' לגבוה, הלחיים הם ראשית הגוף, והזרוע הימנית הוא ראשית מה שיסתעף מן הגוף, והקיבה היא ראשית דרכי העיכול, וציוותה תורה להקריב אותם לגבוה והכהנים משולחן גבוה זוכים.

ובגמרא (חולין קל"ב ב') אמרו הטעם כי הוא בזכות פנחס שקינא להשם והרג את זמרי בן סלוא והמדינית וכיפר על בני ישראל, וכתבו הטעם כי הזרוע כנגד היד שבה לקח הרומח להרוג את המדינית, ולחיים כנגד תפילה שנתפלל שיצליחו מעשיו שכן הוא אומר (תהלים ק"ו ל') ויעמד פנחס ויפלל, וקיבה כי הרומח פגע באישה בקיבתה כמו שכתוב (במדבר כ"ה ח') ואת האישה אל קבתה, ונראה כי מזה הטעם נצטוו בזה כל הכהנים אף אותם שלא יצאו מפנחס כי מצינו בגמרא (זבחים ק"א ב') שאמרו כי פנחס לא נתכהן עד לאחר המעשה שהרג את המדינית, ונראה כי מזה הטעם זכו כל הכהנים בזרוע לחיים וקיבה כדי שלא יהיו שאר הכהנים קלים יותר מפנחס שלא היה כהן מתחילה.

והרלב"ג כתב הטעם כי שבט לוי הוא זרוע ישראל וכוחו כי הוא מישר את ישראל בלשונו אל דרכי התורה, ובזכותם מגיע המזון לישראל, ולכן נותן הלחיים והקיבה שהם האברים שמעלים את האוכל וזנים את כל הגוף. והאברבנאל כתב כי לפי שעונות בני אדם בג' מינים מין הפעולות המעשיות ומין השפתים ומין המחשבות הפנימיות, לכן היה מקריב לכהן זרוע כנגד מעשיו כי הידים הם כלי המעשה, והלחיים כנגד הדיבור, והקיבה כנגד המחשבות כי הוא מהאברים הפנימים ולהורות שבוכלם היה מתודה.

וראשית גז צאנך נתן לו. (י"ח ד').

טעם המצווה כי רצתה תורה שלכווניה יהיה כל צרכיהם ולכן ציוותה ליתן להם תרומה מגידולי הארץ, ומהבשר הזרוע לחיים וקיבה, ומהצאן את ראשית הגז כדי שיהיה לו לכהן צמר לעשות ממנו בגדים, ולא ציוותה תורה לתקן לכהן את הבגד שיהא ראוי ללבישה כי זה לא הטריחה תורה על האדם לארוג בגד לכהן שזה טרחה מרובה.

לכד ממכריו על האבות. (י"ח ח').

כתב הרמב"ם (סהמ"צ ל"ו) כי מכאן למדנו מצוות עשה שיהיו מוכרים זה לזה חלקם ושלא יגיע בכל עת כל מי שירצה אלא יהיו משמרות קבועות חוץ מקרבנות הרגל שבאים מחמת הרגל שבאלו יד כולם שווה. טעם המצווה כתב רבינו בחיי כי כן הוא דרך המלאכים של מעלה שיש להם כ"ד משמרות וכל אחד משבח ומהלל את הקב"ה בזמן שלו, ולכן רצו הנביאים לתקן שיהיו הכהנים של מטה כדרך המלאכים למעלה ולכן חלקו אותם לכ"ד משמרות. ובפשיטות יהיה הטעם כדי להסדיר הסדר הנאות כי אי אפשר שכל הכהנים יעבדו יחד במקדש ולכן ציוותה תורה שייסדרו העניין באופן שלכל אחד יגיע חלקו.

וטעם שברגלים יד כולם שווה כתב הקנאת סופרים (סהמ"צ מ"ע ל"ו) שהוא בכדי שלא תטיל קנאה בין הכהנים, והעניין שהמשמרות שהגיע זמנם שלא ברגל יקנאו באלו שהגיע זמנם ברגל שזכו לבשר מרובה, ולכן קבעה תורה כי במועדים יד כולם שווה בקרבנות הבאות מחמת הרגל.

לא ימצא בך וגו' קסם קסמים וגו' ומכשף. (י"ח י').

ענין הקסם ביאר הרמב"ם (סהמ"צ לאוין ל"א) בכמה אופנים איך נעשים הקסמים, ועיקר העניין שכל האופנים שביאר שם הם אופנים של התפשטות הנפש מהגוף והתדבקות בכוחות נעלמים שאינם טהורים כדי לדעת על ידיהם עתידות, וראיה לדבר זה הוא המשך הפסוק (י"ד) 'כי הגוים האלה אשר אתה יורש אותם אל מעננים ואל קסמים ישמעו ואתה לא כן נתן לך ה' אלקיך נביא מקרבך מאחין כמני יקים לך ה' אלקיך אליו תשמעו' וגו', והיינו שהנביא הוא היפך ענין המעונן והקוסם שהנביא מגיד את העתידות כפי אשר דיבר אליו השם, והקוסם והענין הם ידיעת העתידות ממקום לא טהור.

טעם המצווה כי פעמים ידבקו בו כוחות הטומאה ויהא הגילוי דרך כוח הטומאה, והענין כי כוחות הטומאה מגיעים מהסתר פניו יתברך, והדבק בהם מוציא עצמו מרשות גבוה ואינו סומך על המאציל העליון שבידו הכל ויכול לשנות הטבע כרצונו. טעם נוסף נראה כי אם היה זה דבק באמונה הצרופה שכל מאי דעביד רחמנא לטב עביד אזי לא היה להוט אחר ידיעת העתיד כי היה סומך על השי"ת שבוודאי יעשה לו את הטוב ביותר. והרמב"ן (עה"ת) כתב הטעם כי רצתה תורה שיהיה האיש הישראלי כגמול עלי אמו שזו דרגת הבטחון השלם, ולכן רצתה תורה שלא ישאל את העתידות כי אם מהשי"ת לבדו, ולא ישמע לקוסמים ומנחשים שיומעים דבריהם משבעים שרי אומות העולם.

ונראה כי טעם זה יצדק אף בזמן שאין נביא כי אין ראוי לאיש הישראלי שישמע דבריו כי אם מהשי"ת לבדו, ובזמן שאין נביא ראוי שלא ידע כלל את העתיד להיות, והטעם כי מצב זה שאין נביא הוא עונש על עוונותינו ובזמן הזה רצתה תורה שיהיו חיינו תלים לנו מנגד כעונש על עוונותינו, עוד אפשר כי אף במצב שאין נביא רצתה תורה שישמע האדם העתידות מן החכמים הצופים ברוח קודשם את העתיד להיות ולא ממקור אחר.

דרכים מעשיות לזכות בדין

יכולת לסייע לחבירו בכל ענין שהוא, והוא ע"י תפילה על חבירו, שהוא החסד הגדול ביותר, ויש לנצל הזדמנות זו].

ובדבר זה יש לעורר ענין אחד, והוא שהנה בנוהג העולם בדורינו מצוי בשעת התפילה בביהכ"נ שבאים לגבות צדקה לכל מיני מטורות ונזקקים למיניהם, ויש להתבונן מהי הנהגת הקב"ה בזה שסידר שיהיה כן דווקא בשעת התפילה בביהכ"נ. ויתכן לומר שהרי האדם בא לביהכ"נ להתפלל לפני הקב"ה לבקש צרכיו, והקב"ה נתן לאדם הזמנות בזה שבעת התפילה גופא שהוא מבקש חסדו של הקב"ה, באים לפניו בנ"א ומבקשים את טובתו, ומי אשר ינהג במידת ההטבה והרחמים עם הנזקקים בשעת התפילה, זה יזכה אותו שהקב"ה ינהג עימו במידת הטבה ויקבל את תפילתו. [ובוודאי ליתן סכום נכבד לכל אחד ואחד פעמים שאינו מעשי, אך לכה"פ שהאדם ישתתף עם הנזקק וירגיש את צרכו באיזה סכום. ומלבד זאת יכול האדם להתפלל בעד הנזקק שהוא דבר המסור תמיד בידו, ותפילה היא החסד הגדול ביותר].

עומדים אנו בראשיית חודש אלול, וכבר גילו לנו חז"ל ורבותינו הראשונים כי ימים אלו ניתנו לנו במתנה מיוחדת להתכונן למשפט ה' שיהא עלינו בראש השנה, והקב"ה ברחמי נתן לנו חודש ימים לעשות הכנה בנפשנו כדי שנוכל לזכות בדין. ומדרכי היצר אשר אומר לאדם כי יש לו עוד זמן רב ויוכל להתחיל ההכנה בהמשך הימים, אך החכם עיניו בראשו יודע לנצל הימים בשלימותו, ופשוט שאם ניתן לנו דווקא חודש ימים אות הוא כי זהו שיעור הזמן הנצרך בשביל הכנה אמיתית לדין, והרי אפילו דורות קדמונים שהיו מעולים מאיתנו לאין ערוך נצרכו לחודש האלול ואנן מה נענה בתרייהו.

והנה עיקר ההכנה לקראת משפט ה' כמובן היא התשובה, שהיא הדרך האמיתית לזכות ומבלעדיה רח"ל מי יעמוד לפניו. אמנם מלבד זאת זכינו שגילו לנו חז"ל כמה וכמה דרכים יקרות שעל ידן אפשר לזכות בדין, ובוודאי כל אשר עינים בראשו ירדוף אחר דרכים אלו כאחר כל הון. [הזכיה במשפט יש בה שיעורים בלי סוף וכל תוספת בדרכים אלו מוסיף עוד זכיה בדין]. ונשתדל לבאר הדרכים בקצרה:

כל הדין את חבירו לזכות דנים אותו לכף זכות

בגמ' שבת קכ"ז ב' איתא תנו רבנן הדין את חבירו לכף זכות דנים אותו לכף זכות, והביאו שם כמה מעשים אצל תנאים שהיה כן. והיסוד בזה שכל מידותיו של הקב"ה מידה כנגד מידה, ומי אשר דן את חבירו לכף זכות ומפרש מעשיו לצד הזכות, ראוי לו שהקב"ה ג"כ יפרש את מעשיו לצד הזכות.

והביאור בזה שאי"ז ויתור שלא כדן אלא כל מעשה של אדם יש בו הרבה מאוד צדדים וזוויות ואפשר להתייחס אליו באופנים רבים, שבעצם בכל חטא אמרה מידת הדין נפש החוטאת תמות, שהוא דבר נורא שאדם עושה נגד ציווי בוראו ואדונו, אך במידת הרחמים יש להתייחס לזאת שהיצה"ר תקיף מאוד כי הוא ידע יצרם או כי לכל האם בשגגה וכיו"ב הרבה צדדי זכות, ומי שנוהג במידה זו עם חבירו ודן אותם לזכות, זכאי בדין למידת הרחמים בזה.

וכמה יש לרדוף אחר מידה זאת אשר על ידה אפשר לזכות שאת כל מעשיו ופעולותיו של כל השנה הקב"ה יפרש לצד הזכות ואין לתאר גדול הזכיה בזה. וקיבלנו מרבותינו שליט"א שאמנם כדי ליכנס לגדר של "דן את חבירו לכף זכות" ראוי להיות כזה שבקביעות נוהג כן לדון את חבירו לזכות, אך מי שבחודש אלול מעמיד עצמו על דרך זו באופן שמכח זה גם בהמשך השנה יימשך לנהוג כן, הוא זוכה ג"כ ליכנס לגדר של "אדם הדין את חבירו לכף זכות" וזכותו גדולה עד לשמים.

כל המעביר על מידותיו מעבידין לו על כל פשעיו

סוד גדול ומופלא גילו לנו חז"ל (ר"ה י"ז א') ואמרו "כל המעביר על מידותיו מעבירין עליו על כל פשעיו". ודרשו שם את הפסוק "נושא עוון ועובר על פשע" למי נושא עוון - למי שעובר על פשע. והוא הזדמנות נפלאה ועצומה המסורה בידיו לזכות לכפרה על כל עוונותיו, ועד כדי שרבינו יונה בשערי תשובה (פ"א כ"ח) התבטא וכתב על זה "והוא פתח תקוה נכבד מאוד".

והיסוד בזה הוא ג"כ מאותו יסוד שכל מידותיו של הקב"ה מידה כנגד מידה, ומי שנוהג עם חבירו במידה זו שהוא מעביר על מידותיו ומוחל להם כאשר פשעו נגדו הקב"ה מעביר ג"כ על פשעיו, וככל שאדם יותר מוחל ואינו מקפיד על מה שוטאים נגדו כך הקב"ה יותר ימחל לו ולא יקפיד עליו. וכמה יש לנו לרדוף בחודש זה לקנות מידה זו של מעביר על מידותיו ונוזכה בזה עד אין חקר.

כל המרחם על חבריו מרחמין עליו מן השמים

סוד נוסף גילו לנו חז"ל בזה (שבת קנ"א ב') ואמרו כל המרחם על חבריו מרחמין עליו מן השמים. והוא ג"כ מיסוד זה של מידה כנגד מידה. וכל כמה שאדם מרחם על אחרים כך זוכה שירחמו עליו מן השמים והקב"ה ינהג עימו במידת הרחמים. ועפ"י יסוד זה בוודאי כן הוא בכל דבר שבנ"א לחבירו, וכגון שכל הגומל חסדים ומטיב עם חבריו, מידה כנגד מידה הקב"ה יגמול עימו חסדים, ומי שמאריך אף ואינו כועס על חבירו הקב"ה יאריך אף עליו, ומי שמשתדל בטובת חבירו הקב"ה ישתדל בטובתו וכל כיוצא בזה. [ויש לעורר שהנה פעמים רבות שאדם רואה את חבירו הנצרך לאיזה דבר או ישועה, אך אין בידי יכולת לסייע לו. אמנם צריך לידע שתמיד יש ביד האדם

זיכוי הרבים

מהדרכים המועילות ביותר לאדם לזכות בדין, הוא ענין **זיכוי הרבים**, שהוא מזכה ביותר מכמה פנים: ראשית הרי גילו לנו חז"ל שהמשפט של ר"ה נקבע לפי רוב זכויות או רוב עוונות, וממילא הדרך העיקרית לזכות בדין הוא ע"י להרבות ככל האפשר בזכויות ולהשיג רוב זכויות, ויש לרדוף אחר כל זכות שהיא. אמנם אחת הדרכים העיקריות להרבות בזכויות בשיעור עצום, הוא זיכוי הרבים, שבה שייך להשיג מספר זכויות בלא חקר משום שזיכוי הרבים לעולם מכפיל עצמו כפי מספר הרבים שמזכה.

ויש לדעת כי זיכוי הרבים אינו דבר המסור רק למי שעוסק עם רבים כגון שמלמד את הרבים או שעוסק בצרכי ציבור, אלא הוא דבר המסור באופן מעשי ביד כל אחד ואחד, וכגון כל מי שזוכה לחדש לחבירו דבר הלכה שלא ידע אותה, הרי מעתה כל פעם שייקיים חבירו הלכה זו הוא זכות שהראשון זיכה אותו, וברגע קטון שאמר לו את ההלכה זיכה אותו בפעמים רבות של קיום ההלכה. וכן מי שיאמר לחבירו איזה עצה בעבודת ה' או דבר חיזוק ואפי' עובדה על גדר"י המביאה לידי חיזוק, הרי כל פעם שיזכר בזה ויתחזק מכח זה הוא זכות שהראשון זיכה אותו. וכן מי שאמר לחבירו דבר תורה הרי כל פעם שילמד את הדבר הזה הוא זכות ת"ת לראשון. [ובכל אלו אם חבירו יאמר אח"כ את הדבר לאחרים הרי הפכיל זכויותיו של ראשון וכן הלאה].

והדרך העיקרית והעצומה להיות מזכה הרבים הוא ע"י תפילה על רבים, שכל שמתפלל על אחרים שיזכו להצלחה ברוחניות הרי הוא מזכה אותם לזה, ותפילה הוא הדבר המועיל ביותר. ודרך זו היא גם הדרך הקלה ביותר, שבקל יכול להתפלל על אחרים ועל כל ישראל שיזכו לתורה ולעבודת ה'. וביותר שהרי רוב התפילות ובקשות שבידינו נתקנו לנו בלשון רבים, וא"כ מי שיוכין בתפילתו על כל ישראל שמבקש על כולם בהשיבנו אבינו לתורתך, וחננו מאיתך כו', סלה לנו אבינו וכן כל בקשות של רוחניות, הרי זכה בזה בזיכוי הרבים כנגד כל ישראל בשיעור עצום שאין כמוהו, וכמה ראוי לרדוף אחר הזדמנות זו.

וכמו"כ ענין חסד עם רבים שבמעשה קטן זוכה במצוות חסד כפולה כנגד כל הרבים, והוא במי שמתקן דבר הנוגע לרבים [כגון שמתקן קלקול במקום ציבורי או שתורם דבר קטן, ודוגמא לזה מי שמניח נטלה בכיור ציבורי לשימוש הרבים] שכל פעם שישתמשו בדבר שתיקן נזקף לו מצוות חסד בפנ"ע. וגם בזה הדרך העצומה ביותר הוא תפילה על הרבים לכווין בכל התפילות על כל כלל ישראל [כגון ברכינו אבינו "כולנו" באור פניך וכן בכל התפילות שבלשון רבים], ובדיבור קצר של תפילה עשה חסד עם כל ישראל כולם.

ומלבד זאת גילו לנו רבותינו בעלי המוסר כי גילוי הרבים הוא סיבה גדולה לזכות במשפט, משום שמי שעוסק בזיכוי הרבים יכול לזכות שהקב"ה יתן לו חיים לצורך הרבים, וגם אם מצד עצמו לא מגיע לו אך לצורך הרבים הקב"ה יחיה אותו וכן יתן לו כלים שיוכל לעסוק למען הרבים. ועוד גילו לנו בעלי הוסר כי אף שכל הנהנה מן העולם בלא צורך הוא אוכל רח"ל מזכויותיו אך מי שעוסק בזיכוי הרבים זכאי יותר ליהנות בלא שיאכל לו מן העוה"ב משום שדומה לפקיד המלך שהמלך מפרנסם. ואחר כל זאת כמה יש לרדוף אחר ענין זיכוי הרבים.

בפתח הגליון - המשך מעמוד א'

וברמב"ם מצאנו שהביא כל דברי ר"ש הנ"ל. שהביא פ"ד מע"ז הט"ו דרשא זו וז"ל שם, כל העושה דין בעיר הנדחת הרי זה כמקריב עולה כליל שנאמר כליל לה' אלהיך. ובפ"ד שם ה"ו הביא דינו לענין קטנים, וז"ל ומכין את כל נפש אדם אשר בה לפי חרב טף ונשים אם הודחה כולה, ואם נמצאו העובדים רובה מכים את כל הטף ונשים של עובדים לפי חרב. ובפ"ד מע"ז ה"ז הביא טעמיה דר"ש וז"ל, נכסי הצדיקים שבתוכה והם שאר יושבי העיר שלא הודחו עם רובה נשרפין בכלל שלה האיל וישבו שם ממונן אבד.

*

צ"ע בהא דעושים עיר הנדחת תל עולם, הא בסנהדרין מ"ו א' איתא לגבי הנתליון, ואם לן עובר עליו בלא תעשה שנאמר לא תלין נבלתו על העץ כי קבר תקברנו כי קללת אלהים תלוי וגו' כלומר מפני מה זה תלוי מפני שברוך את השם ונמצא שם שמים מתחלל, וצ"ב מ"ש עיר הנדחת שמניחים אותה תל עולם, הרי יזכר לדורות עולם כי היתה בזה עיר הנדחת, ובשלימא לר"ע דבבנית עיר לגנות ופרדסים ניהא דאינו ניכר, אולם לר' יוסי הגלילי דמניחים אותה כמות שהוא צ"ב.

תגובות והוספות יתקבלו בברכה, ויובאו בעז"ה במדור ההערות (על דעת העורך)

ניתן לשלוח תגובות וכן לקבל את הגליון (וספר אליה תמימה) במייל, בכתובת e1315615645@gmail.com או בטל' 0527195975

ניתן לקבל את הגליון במייל בכתובת הנ"ל, כמו"כ ניתן לקבל ספר אליה תמימה (מהדורת מייל)

לתרומות נא לפנות לכתובת המייל או לטל' הנ"ל, ניתן להנציח את הגליון